

ADATOK RÁKOSPALOTA IPARI FEJLŐDÉSÉHEZ¹

ÍRTA: Mészáros Klára

Az írás eredetileg a Rákospalotai Múzeum Évkönyvében jelent meg, 1961-ben.

Az utolsó évtized lényeges változást idézett elő hazánk ipari életében. A mai korszerű ipar kialakulásának, fejlődésének gyökerei azonban messzebbre nyúlnak vissza. Évszázados előzményei vannak. Fejlődésének jellegére, irányára döntő befolyást gyakoroltak a hazai kapitalizmusnak a XIX. században kialakult termelési viszonyai. Ezek ismeretének, feltárásának nemcsak tudományos vagy kulturális jelentősége van. Feltárásuk elősegíti a jelenlegi állapotok, eredmények megértését és értékelését is.

A történeti hagyományok és adottságok ismerete megkönnyíti, megalapozottabbá teszi az ipari és gazdasági tervezés munkáját. Olyan összefüggésekre hívja fel a figyelmet, amelyek lehetővé teszik a tudatos fejlesztés útjának realisabb alapokon és nagyobb biztonsággal való kijelölését.

E gondolat megfontolása nemcsak országos gazdasági távlatban, hanem helyi vonatkozásban is hasznos lehet. Nem látszik céltalannak egy olyan jellegzetes munkástelepülés ipari fejlődésének nyomon kísérése, mint amilyen Nagy-Budapest XV. kerülete. Ez a közigazgatási egység lényegében nemcsak egyik legősibb településünk, hanem egyúttal tipikus „pestkörnyéki” peremváros is, amely tulajdonképpen Rákospalota történelmi területét öleli magába.

Az évszázadokon át jelentéktelen kis jobbágy-falu, a XIX. század folyamán vált jelentősebb községgé, majd megyei várossá, s csak 1947-ben,

Nagy-Budapest közigazgatási kialakítása során olvadt be a fővárosba. A külön emlegetni szokott Pestújhely a fejlődés során mindig Rákospalotához tartozott és csak az első világháború előtt szakadt el tőle, hogy rövid önállóság után, a XV. kerületben újból egyesüljön vele.

Az a körülmény, hogy „Palota”, majd 1848-tól „Rákos-Palota”² ipari fejlődése már a XIX. század folyamán teljesen összefonódott a fővároséval, amelynek már a 70-es években „peremvárossá” vált, eléggé megnehezíti a vizsgálódás alá vont időszakban a palotai ipari fejlődés adatainak elkülönítetten való feltárását, annál inkább, mert a forrásul szolgáltató hatósági iratok legnagyobb része már elmerült a különböző selejtezések süllyesztőjében. Ennek következtében a fellelhető adatok egy része hiányos, más része pedig csak öreg palotaiak emlékezetére támaszkodik.

Különös szerencsének tekinthető, hogy a rákospalotai iparlajstromok 1871-től kezdődően fellelhetőek, s így legalább a kiadott iparendelvényekre vonatkozóan megbízható források állnak rendelkezésre.³

Rákospalotának, mint településnek, – első írott emlékei IV. Béla király idejéből valók, – de első, szempontunkból is értékes leírását, – eltekintve a XVIII. századbeli úrbéli összeírásoktól, – Rupp Jakab adta.⁴ Sok értékes adatot közölnek Fényes Elek statisztikái is. Adataik eléggé megbízható képet adnak községünk XIX. századközépi állapotáról.

1 A tanulmány iptörténeti vázlat, mely a XIX. század közepétől napjainkig eltelt évszázadra vonatkozó adatok összefoglalását kíséri meg.

2 Galgóczy Károly i.m. Fényes Elek i.m.

3 Láthatóak a Budapest XV. ker. Tanács VB. Ipari Osztályán.

4 Rupp Jakab: Budapest és környékének helyrajzi története. 1868. (268-69. old.)

A pestkörnyéki településekre jellemző iparágak

Ezek szerint Palota a múlt század derekán még eléggé jelentékeny jobbágyfalu volt a gr. Károlyi-család birtokában, amelynek 57 és 1/2 úrbéri telke 95 gazda között oszlott meg. Pest közelsége, közlekedési viszonyai azonban⁵ már korán vonzottak ide más tele-

pülőket is, úgyhogy az 1848-49-i szabadságharc időpontjában már 1468 lakosa volt. A település és termelés mezőgazdasági jellege azonban ebben az időszakban még uralkodó maradt. A lakosság elemi igényeit kielégítő egy-két szabón, csizmadán kívül más iparos nem élt a községben. A falu lakosai iparcikk-szükségletük jelentős részét háziiparszerűen maguk állították elő. Amire nem teltet képeségeikből, – azt Fótton, az uraság gazdasági műhelyeiben készítették el, vagy Pesten szereztek be.

Az a körülmény, hogy a Károlyiak környező mezőgazdasági ingatlanain nagymennyiségű napraforgót, repcét, lent, – egyszóval olajos magvakat termeltek, továbbá a már említett viszonylag jó utak, s nem utolsó sorban a közeli olcsó víziút, már ekkoriban vonzott erre a területre jelentékenyebb ipari települést. A 40-es évek elején létesítettek Palotán egy olajütőt⁶, amely néhány éven belül 17 alkalmazottal dolgozó növényolaj-feldolgozó üzemmé bővült, s amelynek tágas üzemi épületeit 1848-ban a forradalmi kormány katonai posztógyártás céljaira vette igénybe.⁷ A szabadságharc leverése után⁸ az épületben újból

Iparcsoportok	Iparosok 1870	1871-1880	1881-1890	1891-1900	1901-1910	1911-1920	1921-1930	1931-1940	1941-1950	1951-1960
Élelmezési és élvezeti iparok	—	12	9	25	15	63	142	136	39	15
Ruházati ipar	21	9	15	36	50	140	389	149	175	197
Építő ipar	9	7	8	30	43	67	73	61	44	84
Közszükséglet és kultúrcikkek	8	1	6	15	43	117	319	519	303	208
Mezőgazdasági kisiparok	9	1	2	12	3	19	66	85	11	19
Egyéb iparágak	—	1	—	3	4	12	60	48	62	93
Összes kiadott iparendélyek	47	31	40	111	158	418	1045	998	634	616

növényolaj-üzem rendezkedett be, s a legöregebb palotaiak ez időből származtatják a legrégebbi palotai „gyárat”, az „olajgyárat”, – a terület máig egyik legjellegzetesebb nagyüzemét.

Az „olajgyár”, s a benne foglalkoztatott egy-két tucat ember azonban még nem adott ipari jellegű tevékenységet a községnek. Az ilyen irányú komolyabb fejlődésre csupa az úrbéri rendezésnek 1859-61. között, pont egy évszázada, megtörtént végrehajtása után nyílt meg a lehetőség.

Természetesen egyelőre még mindig csak a megszorított lakosság igényeit kielégítő, tehát kizárólag helyi szükségletre termelő kézművesség meghonosodásáról lehetett szó.

„Az 1848-as szabadságharc és polgári forradalom kivívta a jobbágyrendszer megszüntetését; a forradalom eredményeként a feudális termelési viszonyokat kapitalista termelési viszonyok váltották fel...”⁹

Ennek ellenére a szabadságharc bukása után az abszolutizmus korának gyarmati gazdaságpolitikája az ipari fejlődést az egész magyar

5 Palota Pest után először, már 1846-ban kapott vasútállomást. Jókarban tartott megyei út kötötte be a Duna partján haladó országos főközlekedési útvonalba.

6 L. Szabó-Strauch: Rákospalota monográfiáját és Fényes Elek statisztikai közlését.

7 L. Szabó-Strauch: Rákospalota monográfiáját és Fényes Elek statisztikai közlését.

8 Palota egyébként is kivette a részét a szabadságharcból, – 147 nemzetőrt adott a Hazának

9 Sándor Vilmos i.m.

államterületen erősen lefékezte. Így érthető, hogy az 1860. évi, az iparügyeket rendező császári pátens az ekkor már 2474 lakosú községben csak 47 kézműiparost és három nagyobb üzemet talál.

Ezek:

5 kovács	8 csizmadia
3 ács	2 lakatos
1 gombcsináló	4 bognár
1 tímár	11 asztalos
6 szabó	6 kőműves

Továbbá a már említett olajüzemen kívül, időközben egy téglagyár és egy „ponyvagyar” is telepedett a községbe. Ezekről az üzemekről további adatokat felkutatni ezideig nem sikerült. Még a telephelyük is bizonytalan. Az 1880. évi népszámlálás adatai között már nem szerepelnek. Nyilván elsodorta őket az 1873-tól kibontakozó gazdasági válság.¹⁰

Rákospalota fejlődésének új lendületet adott a 1872. május 1-én megnyitott lóvasúti szárnyvonal amely a községet a szomszédos Újpest és Budapest (mai Kálvin tér) között már öt éve megépült közúti vasúti vonalba kötötte be. Az így megjavult közlekedés a helyi ipar fejlődésének, de különösen ipari munkásság településének előfeltételeit tovább erősítette.¹¹

A község lakossága lélekszámának ugrásszerű növekedését nyilván nagymértékben elősegítette ez a körülmény. Míg 1870-ben 3458, az 1880. évi népszámlálás adatai szerint már 4105 a lakosok száma.¹² Ennek ellenére az 1870-80. közötti évti-

zedben mindössze 31 újabb iparengedély iránti kérelmet terjesztettek elő a községi előljárásnál. A már említett iparlajstromok eléggé követhetővé teszik az önálló kisiparúzóik számának alakulását. Sajnos a rendelkezésre álló iparlajstromokba csupán a kiadott iparengedélyek adatait jegyezték be rendszeresen, a megszűnések vagy bevonások időpontjait már csak szórványosan. A kiadott iparengedélyek jellege és száma azonban így is nagyon érdekes képet mutat.

Az 1880-tól kezdődően kibontakozó általános ipari fellendülés jellemző tünete, – a múlt századvégre társadalmilag is oly jellemző „gründolási láz”¹³ hullámai nem kerültk el Rákospalotát sem és nagyon szemléletesen tükröződtek az iparlajstromokban. Az adatoknak a népszámlálások közötti évtizedekre vonatkozó alábbi összeállítás a legjellemzőbb iparok összesítésével lehetővé teszi a kisvállalkozók és kisiparosok számának a népesedési adatokkal való grafikus összevetését, mely érdekes összefüggésekre hívja fel a figyelmet az iparúzóik számának, a lakosság lélekszámának és az iparágak jellegének alakulása, valamint az iparági munkásság gyarapodása, s a mezőgazdasági jellegű iparágak viszonyai között.

A fenti összeállítás a következő, – egyébként a pestkörnyéki településekre általában jellemző, – iparágakat foglalja magában, a nagyobb üzemekre és ipartelepekre kiadott iparengedélyek nélkül.

Élelmezési és élvezeti cikkeket előállító iparágak: Hentes-mészáros, vágó, pék, sütő, molnár, cukrász, pálinkafőző, likőrkészítő.

¹⁰ Sándor V. i.m.

¹¹ L. „A BSZKRT Tíz Éve” c. monográfiát.

¹² Statisztikai Közlemények népszámlálási kötetek II. részei.

¹³ A pesti zsargon a nyereszkesedési vágyból fakadó, többnyire tőzsdei spekulációval kapcsolt, s anyagilag nem eléggé megalapozott tömeges vállalat alapítási kísérletek időszakait jelölte így.

Rákospalota lakosságának foglalkoztatási adatai az 1890-1960. közötti népszámlálási adatok alapján

Ruházati iparágak: Cipész, cipő-felsőrész- készítő, csizmadia, fehérenművarró, fűzőkészítő, kalapos, kesztyűs, kötőszövő, gépihurkoló, papucskészítő, szabó, szűcs, tímár.

Építő iparágak: Ács, bádogos, cse-repes, tetőfedő, épületburkoló, szobafestő, mázoló, kerítés-készítő, kőfaragó, kőműves, kútszináló, parkettázó, üveges, villanyszerelő, pöcegödör- és csatorna-tisztító, gáz- és vízszerelő.

Közszükségleti, karbantartó és lakberendezési iparágak: Asztalos, fodrász, fényképész, kádár, kályhás, kárpitos, kefekötő, kelmefestő, vegytisztító, könyvkötő, köszőrüs, látszerész, órás-ékszerész, lakatos, műszerész, nyomdász, szappanfőző.

Mezőgazdasági vonatkozású iparágak: Bog-nár, cséplő, kerékgyártó, kocsikészítő, kosárfonó, kovács, kötélgyártó, szíjgyártó, nyerges.

Egyéb kézmű-iparágak: Aranyműves, aranyozó, bőrdíszműves, címfestő, csónakkészítő, esztergályos, ezüstműves, ércverő, szerszámkészítő, faszobrász, fémöntő, fésűs, cigarettahüvely-készítő, fémsajtoló, galvanizáló, hajóács, harangöntő, kazánkovács, mérlegkészítő, szitakészítő, hídszerelő, reszelővágó, motorszerelő, autószerelő, paszományos, ötvös, rézműves, rézöntő, tömöntő, üvegcsiszoló, vasöntő, alumíniumöntő, vésnök, bélyegzőkészítő, zongorakészítő, hangszerkészítő, dobozkészítő, gyerekkosci-készítő, szitakészítő.

Év	Lakos-ság száma	A lakosságból		A dolgozók foglalkozása			Nap-számos	Megjegyz.
		Dolgozó	El-tartott	Mező-gazd.	Ipar	Közle-kedés		
1890	6264	2387	3877	653	302	152	253	15
1900	11744	4236	7508	746	1332	245	492	16
1910	25147	9448	15699	696	5009	1200	280	16
1920	36008	14614	21394	894	7445	1947	302	16
1930	42949	20383	22566	819	11052	1586	494	16
1940	49000	23400	25600	827	16322	1497	583	17
1950	56486	37251	19245	560	30287	1811	216	17
1960	61577	40908	20669	517	33563	2123	285	17

A kisipar fejlődésének legszembetűnőbb jellegzetessége, hogy míg a lakosság száma évről-évre nő, a helyi kisipar fejlődése erősen elmarad mögötte és szinte egy évtizedes fáziseltolódással követi a község növekedését. Akkor is csak egyes iparcikkek előállításával foglalkozó csoportokban, míg a mezőgazdasággal összefüggő iparok még a századfordulón is csak az 1860. körüli színvonalon állanak.

Természetes következménye ez annak a körülménynek, hogy a község mezőgazdasági jellege egyre jobban elhalványult. Az eredeti 57 jobbágytelek a 80-as évekre már 175, s a századfordulóra 260 részre aprózódott. E folyamat nyomában járó szegényedés más kereső foglalkozások felé szorította az eredetileg mezőgazdaságban dolgozók nagy részét is. A lakosság foglalkozási megoszlására vonatkozó adatok egybevetéséből kiténik, hogy míg a mezőgazdaságból élők száma fél évszázad alatt (1890-1940.) alig változik, az iparból élők száma ugyanezen a területen ugrás-szerűen sokszorozódik.¹⁴

Az ipari forradalom kifejlődése, az osztrák kizsákmányoló félgymati gazdaságpolitika, a kapitalizmus sűrűn ismétlődő termelési válságai

14 L. Statisztikai Közlemények Népszámlálási kötetek II. részét

nagy mértékben siettették ezt a folyamatot, úgy, hogy a századfordulóig Rákospalotából jellegzetes ipari munkás-település lett, melyben a még megmaradt mezőgazdasági termelésnek elenyésző jelentősége maradt. Az egyik oldalon egyre szegényedő és a földtől menekülő parasztság, a másik oldalon a tömegében egyre növekvő, munkanélküliséggel, elnyomorodással küzdő munkásosztály, Rákospalota fejlődésében is tipikus példáját mutatja a kapitalizmus alaptörvényei érvényesülésének.

A fejlődésnek ez az iránya a felszabadulásig egyre gyorsuló ütemben bontakozott ki, s az utána következő évtizedben, a szocializmus felé irányulva megkapta a palotai ipari munkástömeg is a számarányának megfelelő politikai, társadalmi és erkölcsi súlyt.

Az elmondottakat teljes mértékben igazolják az 1890-1960. közötti népszámlálásoknak Rákospalota lakossága foglalkozási megoszlására vonatkozó adatai.^{15 16 17}

Az ipari dolgozók számarányának növekedésével nem tartott lépést a palotai üzemek száma és nagysága. Az ide települők tömegei nem a helyi munkaalkalom, hanem a kissé olcsóbb megélhetési lehetőség, Budapest közelsége és a pesti közlekedési hálózatba való bekapcsolódás vonzotta. Az iparban dolgozók zöme, részint a budapesti nagy gyárakban, részint az iparosodottabb szomszédos Újpesten keresett munkaalkalmat. Mint az alábbi összeállításból kitűnik, még a felszabadulást megelőző háborús konjunkturális években is csak 14 olyan üzemnek volt itt telephelye, amely 20-nál több

munkást foglalkoztatott. Olyan vállalat pedig, amelynek munkáslétszáma a 100 főt meghaladta, mindössze 3 volt.

Igen érdekes az alkalmazott nélkül dolgozó kisiparosok számának alakulása a felszabadulás után. Egyes hiedelmekkel szemben nyilvánvalóvá vált, hogy az 1950. és 1960. közötti évtizedben a szocialista tanácsi hatóságok által kiadott kisipari iparendélyek száma között nincsen lényeges különbség. Az viszont természetes tény, hogy a több alkalmazottal dolgozó, kapitalista típusú, ún. magánvállalkozók csaknem egészen eltűntek.^{18 19}

Szembeötlő az is, hogy a túltermelési válságok következtében előállított gyári szakmunkás elbocsátások időpontjai és az alkalmazott nélkül dolgozó kisiparosok számának növekedése általában összeesik. A két jelenség közötti összefüggés nyilvánvaló. Ezek, a munkanélküliségből az önálló kisiparosok körébe menekülő munkások életszínvonalukat, társadalmi helyzetüket tekintve nyilvánvalóan továbbra is a munkásosztályhoz számítandók, s nem tekinthetők vállalkozóknak. A nagyüzemi munkalehetőségek helyreállítása a szocializált és újjászervezett nagyiparban, a megélhetést biztosító kereseti lehetőségek és a természetes elsősorban a szocialista ipari forradalom következtében előállított új termelési helyzet ezeknek a dolgozóknak a nagyobb részét visszavezette a nagyüzemi termelés keretei közé, vagy kisipari termelő szövetkezetekbe tömörítette. Így az 1950. és 1960. közötti évtizedben az önálló kisiparosok száma, – mint azt a közölt grafikon is mutatja, – erősen csökkent, viszont a terme-

15 Előzetes Statisztikai Közlemények az 1890. évi népszámlálásról.

16 Statisztikai Közlemények Népszámlálás II. r.

17 Az 1940-től kiadmányban közölt adatok ilyen bontásban nem állanak rendelkezésre. Az itt közölt adatok a Tanács VB. szakközegeinek tájékoztató adatain és az adófékönyveken alapuló becslésből származnak.

18 A hivatkozott monográfiák közlésein és a Tanács VB. Ipari Osztálya adatain alapuló becslés.

19 L. Statisztikai Közlemények

Az üzemek megoszlása a dolgozók létszáma szerint

lési értékek bruttó összege a kerületben többszörösére emelkedett.²⁰

A hazai kapitalizmus kibontakozása után a vállalkozói kedv megnyilatkozásaiban sem volt hiány a palotai ipar történetében. A századfordulótól kezdve sokan kértek és kaptak iparendeléket nagyobb igényű vállalatok létesítésére is. Azonban a vállalatok legtöbbször alig jutott túl a megalakuláson, s rövid üzemelés után megszűnt. Az iparlagstomokban szereplő igen sok hangzatos „gyár” elnevezésű üzem, valójában egészen jelentéktelen kisipari műhely volt.

Az utóbbiak közé tartozott például a „Leonhardt” cukorka- és csokoládégyár”, amely, – mint ez a helyszíni utánjárás során kiderült, – egy kis családi ház konyhájában működött és sohasem dolgozott benne több ember, mint a „vállalkozónő” és cukrász férje. A hangzatos cím és iparendély csak egy álmodott nagy jövő kereteinek biztosítása volt.

Igen sok az olyan „gyár” és „vállalat”, amelyre még az iparlagstromba bejegyzett telephelyükön lakó idősebb emberek is csak úgy emlékeztek vissza, hogy: „igen volt itt valami, de hogy az a néhány ember mit is csinált, ki tudja?”

Egyes iparüzemek elhelyezésére alkalmas épületek úgy vonzották ezeket a kérész-életű vál-

Év	Kisiparos	1	2	3-5	6-10	11-20	20-	Üzem összes	Foglalkoztatott munkások	Megj.
		alkalmazottal dolgozó üzem								
1870	47	—	—	—	—	1	1	49	100	16
1880	31	1	2	—	—	—	1	35	110	16
1890	40	2	1	—	—	—	2	45	160	19
1900	111	67	16	19	4	2	2	221	1126	19
1910	158	134	61	55	12	7	7	434	3492	19
1920	418				304			726	3610	19
1930	1049	182	72	93	27	9	6	1438	4326	19
1940	998	172	87	95	42	16	14	1424	4712	19
1950	634	1	7	—	—	—	87	809	7860	18
1960	616	3	6	—	—	—	99	724	9017	18

latokat, mint a gyertya lángja az éjjeli pilléket, – hogy rövid kísérletezés után „halálra pörkölődve” új „gyárnak” adjanak helyet.

Ilyen volt pl. a mai Mezőhegyes u. 41. sz. épület, amelynek története szinte keresztmetszetét adja a palotai vállalat-alapítási kísérleteknek fél évszázadon keresztül.

Az épületben 1871-től néhány évig egy kisebb növényolajüzem működött. Majd Országh Sándor vette meg, orgona-gyár céljára. Az épületet ő fejlesztette jelentékenyebb, mintegy 300 m² alapterületű gyárépületté. Központi részében volt elhelyezve a mintegy 10x8 m. alapterületű orgona próbaterem, boltozatosan, kápolnaszerűen kiképzett mennyezettel. Az orgonagyár komoly középállalt volt, 30 LE-s saját gőzgéppel üzemeltetett gépparkkal dolgozott, s 20-30 munkást foglalkoztatott rendszeresen. A két nemzedéken át szépen működő vállalatot az 1928-29-ben kibontakozó gazdasági válság tette tönkre. Az

20 A XV. ker. Tanács VB. Ipari Osztály közlése

A jelentősebb palotai gyárüzemek

orgonagyár megszűnése után a próbateremre emeletet húztak, s benne egymást váltották a különféle üzemek, melyeket hamar elsodort az ipari válság, a háborús anyagihiány, a tőkeszegénység. Még arra sem igen volt idejük, hogy az utolsó stabil vállalt cégéret átírták az épületen, amelyen, máig még az „orgonagyár” felirat díszel.

1929-1944. között a következő cégek kaptak iparendélyt e házban működő ipartelepre:

Jungreis Fülöp „Magróni szappangyár”. (?)

Növényolajipari RT.

Schmidt Valter és Rezső, nyomdafestékgyár.

Sarlósi József, ásvány- és vegyifestékgyár.

Ércbánya és festékipari Kft.

A kormányzat fasizálódásnak gazdasági következményei is jelentkeztek az öreg üzemi épületben. 1944-ben a sötét emlékü, IG. Farbenindustrie érdekkörébe tartozó Textilkémia Kft. létesített telephelyet a gyárépületben. A háború után az üzem, – mint német tulajdon, – a szovjet birtokba került, s leszerelték.

Ezután egy smirglipapír üzem, majd egy fahulladék feldolgozó üzem helyezkedett el az épületben. Mindkettő kérészerű vállalat volt, amelyet az anyagihiány hozott létre és tüntetett el.

Végül is iparunk szocializálása hozott ismét állandóságot a sok vihart látott üzemházba. A

A vállalat neve	Fennáll. ma is	Átl. munkáslétszáma				A termelés jellege
		1900	1920	1940	1960	
Első Kéző és Kőtszővőgyár	1887- ma is	20	50	200	350	Kézi, kigépi
Olajgyár	1871- ma is	20	40	100	1800	Gépi, félautomata ²²
Dozzi Szalámigyár	1910- 1945	—	60	80	—	Kigépi és kézierővel
Orgonagyár	1861- 1929	30	20	—	—	Gépi
A vállalat neve	Fennáll. ma is	Átl. munkáslétszáma				A termelés jellege
Bőr- és Műanyagfeldolg. V.	1950- ma is	—	—	—	1550	Kigépi, részben kézi
MÁV. Főműhely	1903- ma is	1700	1500	2800	3600	Gépi. saját energiatelep ²²
Járműfelszerelési V.	1950- ma is	—	—	—	800	Elektr. gépi ²²

műhely-helyiségeket 1952. óta az államosított Láng Gépgyár foglalta el, s alakította át fémipari célokra.

Tekintettel arra, hogy községünk eredetileg teljesen mezőgazdasági jellegű település volt, – természetesen merül fel a kérdés: volt-e malomipara? Amikor erre a kérdésre megkísérlünk feleletet kapni, meglepő eredményre jutunk.

Mindössze egy roskadozó vízimalom épülete található meg a Szilas-patak partján, a „Liva-malom”. Utolsó tulajdonosa ma is benne lakik. Az ő üzeme már nem vízierővel dolgozó egyszerű daráló volt. A malom „fénykorában” is törpe üzem volt, s legfeljebb egy molnársegéddel dolgozhatott.

Az öreg palotaiak még egy gőzmalomnak a helyét is meg tudják mutatni, de a tulajdonos nevére már nem emlékeznek.

KTSZ neve	Alakult	Taglétszáma	Jelenlegi állapota
Rpalotai Asztalos	1949	100—150	Működik
XV. ker. Cipőkészítő és Javító	1951	50—100	Működik
„Terv” Fehérnemű	1951	100—150	Működik
XV. ker. Fodrász	1951	50—100	Működik
XV. ker. Lakáskarbantartó	1951	50—100	Működik
Vill. és Mezőg., „Vilmez”	1951	150—200	Működik
Rákospalotai Szegkovács	1953	50—100	Átalakult Vasipari KTSz-é.
Fémipari Javító	1957	50—100	Beolvadt a Villmezbe.
Rákospalotai Szegkovács	1957	50—100	Beolvadt a Budapesti Szegkovács KTSz-be.

Az 1949-1952. között alakult palotai KTSZ-ek

lag későn kapott a község elektronos áramot. A Phóbus Villamossági RT. mindössze 1910-ben terjesztette ki áramellátó hálózatát erre a területre. Ennek a körülménynek gyakorlatilag az volt a következménye, hogy gépesítésre csupán abban az üzemben volt lehetőség, amelyre elég tőkeerős volt saját energiatermelő telepet létesíteni. Ilyen volt az Ország-h-féle orgonagyár, mely 30 LE-s gőzgépet, az Olajgyár, mely 100 LE-s gőzgépet és a MÁV Főműhely, amely két 600-800 LE-s gőzgépet tartott üzemben. A többi

Az iparlajstromok adatai szerint 1886. és 1907. között hét malomra adott ki iparendélyt a községi előljáróság, s ezek között három gőzmalomra. Az, hogy ezek hol voltak, működtek-e egyáltalán, s mi történt velük, ma már nehezen állapítható meg. A palotai malmok szinte nyomtalan felszívódásának okát nyilván a pesti nagy gőzmalomok működésében kell keresnünk.

Palotán meggyökeresedett, a község életében mind termelési érték, mind munkásfoglalkoztatás szempontjából jelentékeny szerepelt vívő vállalt viszonylag kevés volt. Ezek közül néhányan azonban, országos viszonylatban is, komoly jelentősége volt.

A jelentősebb palotai gyárüzemek.^{21 22}

A nagyüzemi fejlődés komoly akadálya volt Rákospalotán az a körülmény, hogy viszony-

vállalat kisipari módszerekkel, kézi erővel dolgozott. 1910. után a villamosgépek magas ára, az elektromos áramnak a pesti átlagnál ugyancsak jóval magasabb ára, az első világháború termelési viszonyai, s az utána következő dekonjunkció, majd ipari válság, nagyon erősen mérsékeltek a gépesítés ütemét. E téren jelentősebb fejlődés csak a 30-as évek második felében indult meg, s ezt is megakasztotta a második világháború.

Döntő változást ezen a téren iparunk szocializálása hozott. Az államosított nagyvállalatok, majd a kisvállalatok és a kisiparosok egy részének tömörüléséből létrejött Kisipari Termelő Szövetkezetekben az elektromotorikus gépek használata ma már általánossá vált. Kivételt szinte csak a kézműipari cikkek előállítására terén találunk.

21 L. Kallós: Pénzügyi Kompassz adatai.

22 A jelenlegi létszámadatok csak tájékoztató jellegűek. A MÁV. Főműhely (volt Istvántelki Főműhely) területileg ma már MÁV. Landler Jenő Ú.V. néven a IV. kerülethez tartozik.

Az ipar szocializálása jelentős változást hozott a palotai munkások helybeli foglalkoztatásának kérdésében is. A már említett, több ezer dolgozót foglalkoztató gyárvállalatok mellett a KTSZ-eknek és az ún. tanácsi vállalatoknak is fontos szerepe van ezen a téren. Ezek alakulásának köszönhető, hogy a palotaiak több mint harmada már helyben találhat munkát. A palotai KTSZ-ek zömében 1949-1952. között alakultak meg.²³

A közölt adatok a XV. ker. Iparlajstrom és a Tanács VB. Ipari Osztályon kapott tájékoztatóson alapulnak, azonban nem tüntetik fel az utolsó két évben történt változásokat. Ezek az adatok némileg ellentétben vannak Budapest 1960. évi Statisztikai Évkönyvében közölt adatokkal, amelyek szerint 1959. év végén a XV. kerületben a következő iparvállalatok működtek:

Minisztériumi iparvállalat	6
Minisztériumi ipartelep	10
Állami helyiipari vállalat	1
Helyi ipari ipartelep	38
Szövetkezeti iparvállalat	6
Szövetkezeti ipartelep	38
Szocialista iparvállalat összesen	13
Szocialista ipartelep összesen	86

A XV. ker. Tisztiorvosi Hivatal viszont összesen 41 szocialista ipartelepét és iparvállalatot tart nyilván.

A különböző szervek által nyilvántartott és közölt adatok közötti eltérés valószínűleg az időközben

végbement, s a nyilvántartásokba még fel nem jegyzett átszervezésekből, összeolvadásokból és új alapításokból adódnak. Az adatok egyeztetése és tisztázása további kutató munkát kíván.

Kétségtelen, hogy a kerület mai ipari képét a már felsorolt régi nagyobb iparvállalatok államosításával létrehozott több ezer munkást foglalkoztató nagyipari üzemek adták meg. Ezek a nagymúltú gyárak voltak a palotai munkásság szocialista öntudatának is. Az első palotai munkásszervezetek ugyanis természetszerűleg ezekben a gyárakban jöttek létre és ezekben folytatott kemény érdekvédelmi harcok nevelték ki Rákospalota mai „élcsapatát” is.

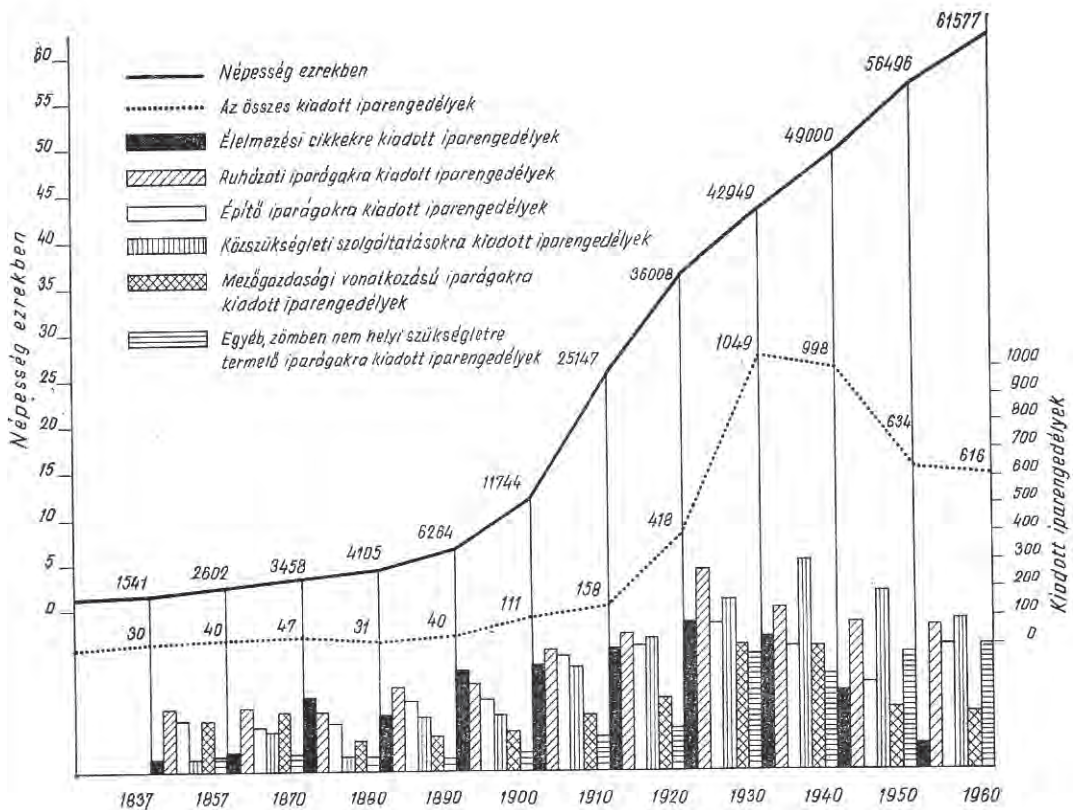
Az ébredező, szervezkedő munkásosztály egyik budapesti viszonylatban is jelentős góca volt a „Rákospalotai Munkásképző Egyesület”. Az egyesület 1907-ben alakult és törzskönyvének bejegyzései szerint taglétszáma 1936-ig elérte a 3666 főt.²⁴ Aki átlapozza az értékes, vaskos kötetet, sok kommunista veterán és sok mai vezető nevét találja meg benne.

Rákospalota iparának fejlődése nem választható el a palotai munkásmozgalom történetétől, a palotai munkásság harcainak, öntudatának alakulásától. Ennek ismertetése azonban meghaladja e tanulmány kereteit.

Az elmondottak alig nyújtanak többet, mint egy iptörténeti vázlat összeállításának kísérletét. Tekintettel arra, hogy még töretlen utakon kellett járnom, a rendelkezésre álló adatok még hiányosak és sok esetben ellenőrzésre szorulnak.

23 L. XV. ker. Iparlajstromokat.

24 Az eredeti törzskönyv a Rákospalotai Múzeum gyűjteményében van.

képalírás

A palotai ipar és munkásmozgalom alig feltárt története továbbra is sok kutató munkát kívánó és részletes feldolgozásra váró érdekes fejezete Budapest kulturtörténetének. Ehhez a munkához kívánok további támpontokat nyújtani,

amikor befejezésül közlöm, – időrendi sorrendben, – a XV. ker. Tanács VB. Ipari Osztályán őrzött „C” és „Vegyes” parlajstromban 1871. és 1960. között bejegyzett, iparvállalatokra kiadott iparengedélyek jegyzését. ■

Irodalom

Magyarország Vármegyéi és Városai II. kötete. (Orsz Monográfiai Társaság 1910.)
 Sipos Aladár: Budapest gyáripára 1921-1926. Statisztikai közlemények 1928.
 Ugró Gyula dr.: Magyar Városok Monográfiája. Újpest, 1932.
 Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára II. kötet 1851.
 Közp Statisztikai Hivatal Budapesti Városi Igazgatósága: Budapest Statisztikai Évkönyve, 1960.
 Magyar Statisztikai Közlemények 1900-1941. közötti kötetei. Rákospalotai Közlöny évfolyamai.
 „Rákospalota, Fót és Vidéke” c. hetilap.
 Szabad Hon c. hetilap, 1910. évf.
 Rákospalotai Munkás hetilap.
 Statisztikai Évkönyvek, 1880-1891.
 Kallós János: Gazdasági és Pénzügyi Tőzsdei Kompassz évfolyamai, 1923-1928.
 Galánthai Nagy Sándor: Nagy Magyar Kompassz évf., 1878-1944.

Szabó Tivadar-Strauch Árpád: Rákospalota monográfiája.
 Szabó Géza (szerk.) Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye általános ismertetője és címtára. Pestkörnyéki Városok, 1931.
 Novák Lajos: Rákospalota néprajzi leírása. A M. Nemzeti Múzeum Néprajzi Oszt. Értesítőjében, 1913. (XIV. évf.) 248-269. old.
 Lederer Emma: Az ipari kapitalizmus kezdete Magyarországon. Budapest, 1952.
 Sándor Vilmos: Nagyipari fejlődés Magyarországon, 1867-1900. Budapest, 1954.
 Galgóczy Károly: Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Monográfiája, 1876.
 Mészáros Vince dr.: Egy elfelejtett évforduló. Vasúti és Közlekedési Közlöny, 1955. 5. sz.
 A BSZKRT tíz éve.
 Fényes Elek: Magyarország Statisztikája, 1842.
 Kárpáti János és Kada Elek: A vasúttak keletkezése, fejlődése és üzeme. Budapest, 1898.

Esztendő	Iparendélyes		Klemens Géza, gumiárugyár. (Kinizsi u. 23., majd 1939-től Pázmány u. 41.)
1871	Olajipari Társaság, növényolajgyára		
1876	Paffen Mátvás, növényolajgyára. Ip. eng. 1519/1876.	1937	Hajnal Miksa, faárugyár. (Kinizsi u. 23., majd 1939-től Pázmány u. 41.)
1886	Kozma Pál, malomra. (11/18. Vegyeslajtrom.) Az ipart 1893-tól Kozmáné, Tóth Mária folytatja.		Kadlecsovcics Béla, mechanikai cipőüzem. (Rákóczi tér 1.)
1887	Pamutfonóipari RT. (1887 márc. 19 – 2011/1887. ápr. 1 – Telepeng. 4370/1882.)	1939	Geduly Lajos, ecetgyár. (Kinizsi u. 42. Megszűnt 1946.)
1887	Komáromi László, aranyozó üzemre, majd utóda a Templomberendező Vállalat.	1940	Krisztics Sándor, bőrgyár, bőrcsínozó anyagok. (Mogyoródi u. 37. – Beolvadt a mai bőrgyárba.)
1892	Bak Imre molnár (Vegyeslajstrom 68/51.)		Ketler János, rézöntőgyár. (Klapka u. 21.)
1893	Angl Ferenc, gőzmalom. (Ip. eng. 10815/1893. dec. 17.)	1941	„Leonhardt cukorka- és csokoládégyár. (Tulajdonos Leonhardtné, majd Farkas Győzőné, Jó Erzsébet, 1947-48. „Zsike” cukorkagyár néven.
1894	„Hygiczia” fémipari Rt., szikvízüzemre. (Üzemvezető Koós János. – Vegyeslajstrom 1/91.)	1942.	Brückler-Kovács, Gombipari és Kereskedelmi Kft. (Rákos u. 38.)
1896	Kovács Béla, molnár. (Vegyes lajstrom 126/132.)	1943	Macéko István, csendőrlábbeli nagyüzemi szabástratra.
1897	B. Tóth András, gőzmalomra. (Iparendély 9387/1897. Tulajdonos 1898-tól Runyánszky Gyula, majd Molnár Julianna.)		Geönczy Pál, repülőgépszármű gyárszerű készítésére. (Eötvös u. 45. – Ip.eng. 4112/1/1943.)
1897	Kiss Sándor, dunai molnár. (Iparendély 10093/1897. Vegyes lajstrom 50/190.)		Kluka Pál, asztalos nagyüzemre. (Tóth István u. 25.)
1898	Országh Sándor, orgonagyára bővítésére. (Ip. eng. 3796/1898. márc. 30. – Vegyes lajstrom 2/166.)		„Arzola” Vegyészeti Kft. (Központ, XIV. Nagy Lajos kir. u. 157. Növényvédelmi és gazdasági vegyszerek gyárfiókra.
1899	Violet Ottó és Tsa, kő- és könyvnyomdára. (Ip. eng. 2393/1899. II. 24. – Vegyes lajstrom 2/237.)		Csigás Ede dr., asztalos nagyüzem. (Rákos u. 38.)
1903	Holczer Arnold és Deutts Lajos, „Hazánk” pipereszappangyár és illatszergyára. (Ip. eng. 11209/1903. – Vegyes lajstrom 2/333.)		Bede Sándor, rum-, likőr-, égetett szeszesitalok készítésére. (Arany János u. 28.)
1903	Deutsch Mózes és Keszler Péter, nyomdára. (Vegyes lajstrom, 12/344.)	1944	Cseh-Mészáros, cipő és faipari szerszámgyépgyár. (Mogyoródi u. 5.)
1904	Jungreis Fülöp, „Magroni” szappankészítésre. (Vegyes lajstrom 147/351)	1944	Boldizsár Ferenc, térszertaneműgyár.
1905	Huszár Lajos, gőzmalomra (Vegyes lajstrom 9/395. – 1934-ben újból szerepel.)		„Sirály” Repülőgépgyár Kft. (Eötvös u. 45.)
1906	Ifj. Liva József molnár, Apor u. 13. (Ip. eng. 14535/1906. XII. 23. – Vegyes 26/434.)		„Textilchemia” Kft. Vegyészeti Kft. (Pázmány u. 41.)
1907	Fischer Károly, nyomdára. (Fő utca 57-59. Vegyes 45/457.) Magyar Sándor, pótkávékészítésre. (Andrássy út 12. Vegyes 19/473.)		Herczegh Hús és Konzervgyár Kft. (Arany J. u. 23.)
1910	Sparber Henrik és Bernát, szövőgyár kézi erővel. (Vasút u. 4.)		Mészáros Ádám dr., szerszámgépek gyára. (Mogyoródi u. 5.)
	Dozzi Méri József, szalámigyára. (Dembinszky u. 1. 1923-tól Dozzi József Szalámigyár RT.)	1945	Gusztáv András, asztalos nagyüzem. (Rákos u. 38.)
	Első Rákospalotai Kötő- és Szövőgyár RT. (Andrássy u. 11-15.)	1946	Konzerv- és Húsipari RT. (Dembinszky u. 1.)
	Helle Antal, kötélgyára.		Rákospalotai Asztalosmesterek Termelő, Beszerző és Értékesítő Szövetkezete.
	Szalárdy Antal, „Hungária” kávégyára.		Cipész Termelő és Értékesítő Szövetkezet.
1924	Növényolajipari RT. telepengedélyt kér Pázmány u. 1-re.		Herczegh József, hús- és konzervgyár. (Dembinszky u. 1.)
1925	Hutter József, Szappan- és Olajgyár Rt. József u. 2. (1939-től Hutter és Lever, Horváth u. 2.)	1947	Brammer Kálmán, gépi hurkoló és gépszövőgyár. (Tátra u. 20.)
1929	Schmidt Valter és Rezső, nyomdafestékgyára. (Pázmány u.)	1948	Hanil, Sintetikus Vegyitermék Kft. (Mogyoródi u. 37.)
1392	Hunyadi Róza, „Hunnia” dobozárugyár. (István-telki u. 14. 1396-tól Hunyadi Pálné veszi át. Megszűnt 1948.)		„Arzola” Vegyészeti Kft. Mogyoródi út 42. helyett, „Textilfesték és Vegyitermék N.V.” alakult.
1934	Sarlósi József, ásvány- és vegyifestékgyár. (Pázmány u. 41.)	1949	Rákospalotai Asztalosok KTSZ. (Eötvös u. 45.)
1935	Botka Ernő, gumiárugyár (mártott). (Szász Károly u. 14.) Klemens Géza, gumiárugyár. (Kinizsi u. 23., majd 1939-től Pázmány u. 41.)	1951	XV. ker. Cipőkészítő és Javító KTSZ.
			„Terv” Fehérnemű KTSZ.
			XV. ker. Fodrász KTSZ.
			Rákospalotai Szegkovács KTSZ. (1953-tól Vasipari KTSZ.)
			XV. ker. Lakáskarbantartó KTSZ.
			Villamossági és Mezőgazdasági KTSZ. (VILMUR)
		1957	Szegkovács KTSZ.
			Fémipari Javító KTSZ. (1959-ben beolvadt a VILMUR-ba.)